

O'QITUVCHINING NUTQ MADANIYATI VA UNING O'QUVCHILARNING MANTIQUIY FIKRLASHIGA TA'SIRI

Dauletmuratova Sarbinaz Zaripbaevna

**Berdoq nomidagi QDUga qarashli
akademik litsey matematika fani o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17366995>**

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'qituvchining nutq madaniyati va uning o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatiga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilinadi. Nutq madaniyati o'qituvchining kasbiy mahorati va pedagogik madaniyatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Maqolada o'qituvchi nutqining leksik, grammatik, mantiqiy, emotsional va kommunikativ jihatlari, shuningdek, ularning o'quvchilarda fikrlash faoliyatini rivojlantirishdagi roli yoritilgan. Tadqiqot davomida o'qituvchi nutqining mantiqiy izchilligi va ifodaliligi o'quvchilarning tafakkur jarayonini faollashtirishi amaliy misollar orqali asoslab beriladi. Shuningdek, raqamli ta'lim sharoitida o'qituvchi nutq madaniyatini takomillashtirish yo'llari ham ko'rsatib o'tiladi.

Tayanch so'zlar: nutq madaniyati, o'qituvchi, mantiqiy fikrlash, pedagogik muloqot, o'quvchi tafakkuri, kommunikativ kompetensiya, raqamli ta'lim, nutq izchilligi, pedagogik ta'sir.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchi shaxsining roli beqiyos. U faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchilarning fikrlash, muloqot qilish, muammoga yechim topish kabi aqliy faoliyatlarini shakllantiruvchi shaxsdir. O'qituvchi nutq madaniyati — bu uning kasbiy madaniyatining eng muhim tarkibiy qismi bo'lib, pedagogik jarayonning samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Nutq madaniyatining darajasi o'qituvchining o'z fikrini aniq, mantiqli, ravon, tushunarli va ta'sirchan ifodalash qobiliyatini ko'rsatadi. Bunday nutq o'quvchilarni diqqat bilan tinglashga, o'z fikrini izchil ifodalashga, mantiqiy tahlil qilishga undaydi. Demak, o'qituvchi nutq madaniyati — o'quvchilarning mantiqiy fikrlash madaniyatini shakllantirishda asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining roli nafaqat bilimlarni yetkazish, balki o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini shakllantirishda ham muhim hisoblanadi. O'qituvchining nutq madaniyati - bu nafaqat grammatik to'g'rilik va boy lug'at, balki fikrlarni mantiqiy, tizimli va tushunarli tarzda ifodalash qobiliyatidir. Ushbu maqolada o'qituvchining nutq madaniyatining o'quvchilarning mantiqiy fikrlashiga ta'siri va bu ta'sirning o'quvchilarning kognitiv rivojlanishidagi ahamiyati yoritiladi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda raqamli axborot oqimlari kuchaygan, kommunikatsiya uslublari xilma-xillashgan bir davrda o'qituvchi nutqining aniqligi va mantiqiyiligi yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki so'z — ta'lim jarayonining eng asosiy qurolidir.

Nutq madaniyati — bu adabiy til me'yorlariga asoslangan, mantiqiy, ifodali va kommunikativ jihatdan to'g'ri qurilgan nutqni tashkil etish qobiliyatidir. U o'z ichiga talaffuz, grammatik, uslubiy, mantiqiy, leksik va etik jihatlarni oladi.

O'qituvchining nutq madaniyati — bu pedagogik faoliyatda so'z orqali ta'sir ko'rsatish, o'quvchilarga bilim, tarbiya va estetik zavq berish mahoratidir. Bunda o'qituvchi nafaqat til

qoidalariga rioya qiladi, balki o'z fikrini mantiqiy izchillikda bayon etish, obrazli va tushunarli tarzda ifodalashni biladi.

O'qituvchining nutq madaniyati quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Leksik madaniyat – so'z boyligining kengligi, to'g'ri so'z tanlash, sinonimlardan maqsadga muvofiq foydalanish. Grammatik madaniyat – so'z va gap qurilishining adabiy til me'yorlariga mosligi. Mantiqiy madaniyat – fikrlarning izchilligi, sabab-oqibat bog'liqligining aniq ifodalanganligi. Emotsional-ekspressiv madaniyat – nutqning ta'sirchanligi, o'quvchida hissiy javob uyg'otish qobiliyati. Kommunikativ madaniyat – suhbatdosh bilan to'g'ri muloqot o'rnatish, o'quvchi psixologiyasini hisobga olish. Shunday qilib, o'qituvchi nutq madaniyati keng ma'noda til, mantiq, psixologiya va pedagogika elementlarini birlashtirgan murakkab tizimdir.

Ta'lim jarayoni so'z orqali amalga oshadi. Har bir tushuncha, qonuniyat yoki hodisa o'qituvchining og'zaki yoki yozma nutqi orqali o'quvchiga yetkaziladi. Demak, nutq — bilim uzatishning asosiy vositasidir.

Ravon, mantiqli, mazmunli nutq o'quvchini faol tinglovchiga aylantiradi. Aksincha, chalkash, ma'nosi noaniq, talaffuzi buzilgan nutq o'quvchining diqqatini susaytiradi, bilim o'zlashtirish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutq nafaqat bilim berish, balki tarbiyaviy vazifani ham bajaradi. O'qituvchi nutqidagi so'z tanlovi, ohang, madaniyat, e'tibor — o'quvchilar uchun ibratdir. Ular o'qituvchi nutqi orqali hurmat, muloqot madaniyati, so'z mas'uliyati kabi ijtimoiy qadriyatlarni o'zlashtiradi.

O'qituvchi nutqining madaniy bo'lishi — bu o'quvchining kelajakda o'z fikrini to'g'ri, mantiqli, odobli ifodalashiga asos yaratadi.

Mantiqiy fikrlash — bu inson tafakkurining tartibli, asosli, izchil yo'nalishda kechishidir. Mantiqiy fikrlovchi shaxs hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini tahlil qiladi, xulosalar chiqaradi, dalillarni taqqoslay oladi. O'quvchilarda mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishda o'qituvchining nutq tuzilishi, savol-javob uslubi, tushuntirish mantiqi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

O'qituvchi quyidagi nutqiy usullar orqali o'quvchilarda mantiqiy fikrlashni shakllantiradi:

Mantiqiy izchillik — mavzuni bosqichma-bosqich tushuntirish, har bir qadamning sababini ko'rsatish. Savol-javob texnologiyasi — o'quvchini o'ylashga undaydigan savollarni berish. Muammoli nutq — o'quvchilar oldiga muammo qo'yib, yechimni topishga yo'naltirish. Analogiyalar va misollar — tushunchalar o'rtasidagi o'xshashlikni izohlash orqali tahliliy fikrlashni rivojlantirish. Bahs va munozara — o'quvchini o'z fikrini himoya qilish, mantiqan asoslashga o'rgatish. Shunday qilib, nutq — bu o'quvchining fikr dunyosiga yo'l ochuvchi pedagogik vositadir.

O'qituvchi uchun nutq madaniyati tabiiy iste'dod emas, balki doimiy mehnat mahsulidir. Nutq ustida ishlash — bu kasbiy o'sishning doimiy jarayonidir.

Quyidagi yo'nalishlarda ishlash nutq madaniyatini oshiradi:

- Badiiy adabiyot o'qish orqali so'z boyligini kengaytirish;
- Nutqni yozma va og'zaki mashqlar orqali tahlil qilish;
- Nutq mantiqini tekshirish uchun dars yozuvlarini tahlil qilish;
- Ritorika, psixologiya, mantiq fanlaridan foydalanish;
- Nutqni audio yoki video yozuvga olib, o'z ustida tahlil qilish.

Raqamlashtirish davrida onlayn darslar, vebinarlar, video-prezentatsiyalar keng tarqalmoqda. Bu esa o'qituvchidan ekran oldida nutq madaniyatini egallashni talab etadi.

O'qituvchi nutqida grammatik qoidalarga rioya qilishi o'quvchilarga to'g'ri til namunasini ko'rsatadi. Grammatik xatolar nafaqat tushunish qiyinligini keltirib chiqaradi, balki o'quvchilarning mantiqiy fikrlashida ham chalkashliklarga olib keladi.

Boy lug'at bilan fikrlarni ifodalash o'quvchilarning tushunchalar va tushunchani aniqroq farqlashiga yordam beradi. Bu esa ularning tahlil qilish va sintez qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Nutqning mantiqiy tuzilishi - fikrlarning ketma-ketligi, bog'lanishi va asoslanganligi o'quvchilarga mantiqiy fikrlash namunasini ko'rsatadi. O'qituvchi fikrlarini aniq bosqichma-bosqich bayon qilganda, o'quvchilar ham shu tartibni o'rganadilar.

O'quvchilar, ayniqsa kichik yoshdagi bolalar, o'qituvchilarni ko'chirish orqali o'rganadilar. O'qituvchi mantiqiy va tizimli nutq sozlashi o'quvchilarning o'z fikrlarini shunday shakllantirishlariga turtki bo'ladi.

Aniq va mantiqiy nutq o'quvchilarning murakkab tushunchalarni tushunishini osonlashtiradi. Fikrlar aniq ifodalanganda, o'quvchilar ularni tahlil qilish va o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

O'qituvchi nutqida mulohaza yuritish usullarini qo'llashi (sabab-natija bog'lanishlari, qiyoslash, umumlashtirish va boshqalar) o'quvchilarga bu usullarni o'zlashtirishga yordam beradi.

O'qituvchi nutq madaniyati — bu pedagogik faoliyatning markaziy o'qi bo'lib, u ta'lim sifati, o'quvchilarning intellektual salohiyati va mantiqiy tafakkuri bilan bevosita bog'liqdir. Mantiqiy, ifodali va madaniyatli nutqqa ega bo'lgan o'qituvchi, o'quvchilarni faol tinglovchi va fikrlovchiga aylantiradi, bilimni izchil, tushunarli va hayotiy misollar asosida yetkazadi, shaxsiy namunasi orqali o'quvchilarga so'z madaniyatini o'rgatadi.

O'qituvchining nutq madaniyati o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yuqori darajadagi nutq madaniyati nafaqat bilimlarni samarali yetkazish, balki o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning mustaqil fikrlash va mantiqiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Shu bois, zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilarning nutq madaniyatini oshirishga alohida e'tibor qaratilishi va bu sohada doimiy ravishda malaka oshirish ishlari olib borilishi zarur.

Shunday ekan, har bir pedagog o'z nutqi ustida muntazam ishlashi, mantiqiy izchillik va adabiy til me'yorlariga amal qilishi zarur. Zero, o'qituvchi nutqining madaniy darajasi — bu o'quvchining tafakkur madaniyatining kalitidir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Abdullaeva G. Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti, 2019.
2. G'ulomov A., Xudoyberganova M. O'zbek tilining nutq madaniyati. – Toshkent, 2020.
3. Jalolova D. Pedagogik muloqot va nutq madaniyati. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
4. Raximova N. O'qituvchining nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasi. – Nukus, 2021.